

پدیده انقباض شهری، مفهومی مغفول در ادبیات نظری داخلی

موردپژوهی: شهر هرسین^۱

محمد رضا غلامی گوهره^۲

دریافت: ۱۱ خرداد ۱۴۰۰

پذیرش: ۲۰ اردیبهشت ۱۴۰۱

(صفحه ۹۸ - ۸۱)

کلیدواژگان: انقباض شهری، مهاجرت شهری، انقباض شهرهای کوچک مقیاس، تحلیل محتوای کیفی، تحلیل تم، شهر هرسین.

چکیده

شهرها سیستم‌های پویایی هستند که تحت عوامل مختلف رشد می‌کنند یا رو به زوال می‌روند. انقباض شهری یکی از مفاهیم جدیدی است که در دهه اول قرن ۲۱ بدان توجه شد. درحقیقت، این مفهوم بیانگر نوعی زوال شهری است که تحت تأثیر کاهش جمعیت، اقتصاد، کالبد، محیط‌زیست، و سایر ابعاد شهری قرار دارد. ماهیت چندبعدی و علی- معلولی این پدیده باعث شده است که به‌صورت چرخه‌های مشکل‌ساز ظاهر و با گذشت زمان باعث مرگ‌ومیر در شهرهای آسیب‌دیده شود. بسیاری از عوامل از سطح جهانی تا محلی می‌توانند این مفهوم را ایجاد یا تشدید کنند؛ از جمله موضوعاتی مانند جهانی شدن و رقابت‌پذیری، صنعت‌زدایی، حومه‌سازی، و زوال سیاسی. در مطالعات و تحقیقات پرشماری در کشورهای توسعه‌یافته علل و تأثیرات آن اندازه‌گیری شده است، اما باوجود اهمیت این مفهوم، تاکنون پژوهش با هدف معرفی پدیده انقباض شهری، که یکی از موضوعات مهم کمتر مورد توجه در کشورهای جهان جنوب است، و همچنین بررسی پیش‌ران‌های مربوط به انقباض شهری در شهر کوچک‌مقیاس هرسین صورت می‌گیرد. روش پژوهش به‌صورت کمی و کیفی است،

۱. این مقاله برگرفته‌ای است از پایان‌نامه نویسنده در مقطع کارشناسی ارشد رشته مدیریت شهری با عنوان *شناسایی ساز و کارهای مدیریت شهری در جهت کاهش اثرات منفی انقباض شهری؛ نمونه موردی: شهر هرسین*، به راهنمایی دکتر مژگان طاهری تفتی، که در شهریورماه سال ۱۳۹۹ در دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران دفاع شده است.

۲. کارشناس ارشد مدیریت شهری، دانشکده‌گان هنرهای زیبا، دانشکده شهرسازی، دانشگاه تهران
M.gholami1093@gmail.com

۳. نک:

D. Stansel, "Why Some Cities Are Growing and others Shrinking".

بدین‌صورت که، از سویی، با بررسی آمار و ارقام مربوطه، میزان تغییرات جمعیتی و همبستگی آن با متغیرهای مربوط به انقباض شهری در دوره‌های مختلف احصا می‌گردد، از سوی دیگر، با استفاده از تحلیل محتوای مصاحبه با مهاجرین، مقولات و تم‌های مربوط به انقباض شهری و سپس پیش‌ران‌های این پدیده استخراج می‌شود. در این پژوهش، با بررسی مطالعات جمعیتی استان کرمانشاه، مشخص می‌شود که ۵ شهر این استان جمعیت خود را در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ از دست داده‌اند و بیشترین انقباض مربوط به شهر هرسین با ۱۱/۶٪ است. بر اساس تحلیل محتوای مصاحبه‌ها و بررسی‌های کمی، مهم‌ترین پیش‌ران‌های مربوط به انقباض شهری هرسین اشتغال، کمبود امکانات، مشکلات اجتماعی، و پیش‌ران‌های سیاسی در شهر مبدأ هستند.

مقدمه - بیان مسئله

در طی سه دهه گذشته شهرهای بزرگ تغییرات جمعیتی بالایی داشته‌اند. برخی از این شهرها جمعیتشان به‌سرعت در حال رشد است و برخی دیگر جمعیت خود را از دست داده‌اند.^۳ جذابیت نسبی

پرسش‌های تحقیق

۱. مفهوم پدیده انقباض شهری چیست؟
۲. پیش‌ران‌های مربوط به انقباض شهری در کشورهای جهان شمال و جنوب به صورت عام کدامند؟
۳. وضعیت پراکنش شهرهای در حال انقباض در استان کرمانشاه چگونه است؟
۴. مهم‌ترین پیش‌ران‌های انقباض شهری در شهر هرسین کدام هستند؟

شهرها، به‌منزله مکان‌هایی برای زندگی، حرکت جمعیتی را به داخل و خارج از آنها تعیین می‌کند. درک ویژگی‌های جذاب یک شهر برای دولت‌های محلی مخصوصاً برای شهرهایی که رو به کاهش جمعیت می‌روند، امری بسیار مهم است.^۴ این شهرها و مناطق شهری، هم‌زمان با فقدان کارآفرینی و کاهش رقابت‌پذیری نسبی، در معرض خروج سرمایه و منابع انسانی قرار می‌گیرند.^۵ این پدیده که «انقباض شهری» نامیده می‌شود، پدیده‌ای چندبعدی است که در سطوح مختلف مناطق، شهرها، بخش‌هایی از شهرها، و مناطق کلان‌شهری رخ داده و با کاهش جمعیت و سرمایه اقتصادی کاهش چشمگیری یافته است. عوامل انقباض بسیار فراوان و پیچیده و دارای ویژگی‌های متفاوتی هستند که به شرایط ملی، منطقه‌ای، و محلی بستگی دارند.^۶

پدیده انقباض شهری بیشتر در کشورهای جهان شمال مطالعه شده و در بستر کشورهای جهان جنوب کمتر بررسی گردیده‌اند.^۷ در ایران نیز به‌جز استثناهایی^۸ این پدیده مغفول مانده است، درحالی‌که در مقاله حاضر نشان داده می‌شود که این پدیده در مناطقی از کشور دیده می‌شود. این پدیده به‌خصوص یک روند خود-تشدیدکنندگی دارد و در بیشتر شهرهایی که این فرایند را تجربه می‌کنند، مشاهده می‌شود؛^۹ زمانی که مشاغل کاهش می‌یابند و ساکنان شهرها را ترک می‌کنند، شهرداری‌ها با کاهش درآمد مواجه می‌شوند و این کاهش درآمد مشکلات در نگهداری زیرساخت‌های شهری مانند مدارس، خانه‌ها، شبکه‌های آب، و فروشگاه‌های مواد غذایی را تشدید می‌کند و در نتیجه ممکن است نگهداری و رسیدگی به این زیرساخت‌ها رها شود. از طرفی، بیکاری سبب انواع مشکلات و نیاز به خدمات اجتماعی می‌شود.^{۱۰} این رهاشدگی زیرساخت‌ها و افزایش مشکلات اجتماعی-اقتصادی باعث تشدید مهاجرت عده بیشتری می‌شود؛ البته محققان بسیاری اخیراً این پدیده را فرصتی می‌دانند تا با بهره‌گیری از آن برای بهسازی محیط شهری اقدام شود.^{۱۱} به‌طور نمونه فقدان تقاضای بازار قوی و فراوانی زمین‌های خالی فرصتی است برای بهبود شبکه‌های فضایی سبز و سیستم‌های طبیعی در شهرهای کوچک و شهر را مهیای تبدیل به مکانی سالم‌تر می‌کند.^{۱۲} بنابراین وجود چنین تهدیدها و فرصت‌هایی، در پی کاهش جمعیت، نیازمند وجود مدیریت شهری منسجمی است، که بتواند پدیده انقباض شهری را کاهش، خنثی، یا حتی به پدیده‌ای برای پیشرفت شهر تبدیل کند.

۴. نک:

M.H. Guimaraes, et al, "What Makes People Stay in or Leave Shrinking Cities? An Empirical Study from Portugal".

۵. نک:

C. Martinez-Fernandez, et al, "Shrinking Cities: Urban Challenges of Globalization".

۶. نک:

K.M. Pallagst, "Shrinking Cities: Planning Challenges from an International Perspective".

۷. نک:

J. Wang, et al, "Driving Factors of Urban Shrinkage: Examining the Role of Local Industrial Diversity"; Y. Long & S. Gao, *Shrinking Cities in China: the other Facet of Urbanization*.

۸. نک:

A.R. Khavarian, et al. "Climate Change and Environmental Degradation and the Drivers of Migration in the Context of Shrinking Cities: A Case Study of Khuzestan Province, Iran".

۹. نک:

I. Audirac, "Shrinking Cities: An Unfit Term for American Urban Policy?"; Pallagst, "Shrinking Cities in the United States of America".

۱۰. نک:

M. Bernt, "Partnerships for Demolition: The Governance of Urban Renewal in East Germany's Shrinking Cities".

در حالی که انقباض در دیترویت بیشتر مربوط به صنعت‌زدایی و داستان خروج سفیدپوستان (پرواز سفید)^{۱۵} است، در دونتسک نتیجه تغییرات جمعیتی است و در هاله نتیجه‌ای جز مهاجرت گسترده نیروی کار پس از اتحاد آلمان شرقی و غربی ندارد.^{۱۶} پیش‌تر نیز در مبحث انقباض شهری با عباراتی مانند «زوال شهری»^{۱۷}، «پوسیدگی شهری»^{۱۸}، یا «کاهش جمعیت»، به دلایل و پیامدهای از دست رفتن جمعیت شهری در نیم‌کره شمالی پرداخته شده است.^{۱۹} به گفته هاس و همکاران، درحقیقت، کاهش جمعیت شهری از اواسط قرن بیستم سوژه مطالعات مختلف شهری و منطقه‌ای بوده است، اما به‌ندرت پدیده‌های مورد مطالعه به همین نام خوانده می‌شوند.^{۲۰}

اصطلاح انقباض شهری در اوایل دهه ۲۰۰۰، در جریان یک برنامه که هدف آن مسکن‌های گسترده خالی‌شده در شرق آلمان بود، در مباحث دانشگاهی و عمومی برجسته‌تر شد.^{۲۱} اولین تلاش چشمگیر در اوایل دهه ۲۰۰۰ در جریان پروژه «شهرهای در حال انقباض (۲۰۰۴-۲۰۰۸)»، یک اقدام مهم مشترک بین دانشگاهیان، فعالان، هنرمندان، معماران، و طراحان شهری بود که توجه بین‌المللی را به خود جلب کرد^{۲۲} و از همان زمان این اصطلاح و مفهوم علمی انقباض در تعداد زیادی از نشریات علمی، ویژه‌نامه‌های مجلات دانشگاهی، و همچنین ابتکارات بین‌المللی تدوین و بازتاب یافته است.^{۲۳} شبکه تحقیقاتی بین‌المللی شهرهای در حال انقباض^{۲۴} این شهرها را یک منطقه شهری پرجمعیت و با بیش از ۱۰۰۰۰ ساکن تعریف می‌کند که بیش از دو سال با زوال جمعیتی و مشکلات اقتصادی روبه‌رو بوده است.^{۲۵} درحقیقت انقباض شهری با زوال اقتصادی توصیف و به دنبال آن منجر به تغییراتی در مناطق شهری می‌شود. علاوه بر این، از دست رفتن فرصت‌های شغلی منجر به مهاجرت‌فرستی می‌گردد.^{۲۶} انقباض شهری از بسیاری جهات، به دلیل تغییر ساختارهای اقتصادی و جمعیتی یا کاهش تقاضا برای مسکن و خدمات،

در ایران در حال توسعه، با بررسی تغییرات جمعیتی و با استناد به سرشماری‌های مختلف سازمان آمار، می‌توان گفت که پدیده انقباض شهری در حال رخ دادن است. در میان مناطق مختلف، مطابق آخرین سرشماری، استان کرمانشاه دارای کمترین میزان رشد سالانه جمعیت برابر ۰/۰۷٪ است و رتبه اول نرخ بیکاری در کشور را دارد. نیمی از بیکاران و اکثریت مهاجران تحصیلات دانشگاهی دارند. همچنین این استان از نظر مهاجرت در بین ۳۱ استان کشور رتبه چهارم را دارد. مطابق سرشماری سال ۱۳۹۵ در یک دوره ۵ساله، پنج شهر این استان افت جمعیت داشته‌اند که در این میان شهر هرسین دارای بیشترین میزان کاهش جمعیت است.

تغییرات شاخص‌های جمعیتی مانند نرخ مرگ‌ومیر، زادوولد، پیری جمعیت، و ... سبب شده که در این پژوهش به بررسی عمیق عوامل ایجاد و تشدیدکننده این پدیده در سطح شهر هرسین پرداخته شود. در مقاله حاضر پاسخ به خلأ موجود در ادبیات شهری کشور در مورد پدیده انقباض شهری دنبال می‌شود. هدف در این مقاله معرفی ادبیات نظری پدیده انقباض شهری و بررسی پیش‌ران‌های این پدیده در بستر کشوری در جهان جنوب، استان کرمانشاه، و شهر کوچک‌مقیاس هرسین است.

۱. مبانی نظری

۱.۱. تعریف انقباض شهری

از نیمه دوم قرن بیستم انقباض شهری برای بسیاری از شهرهای بزرگ در اروپا و امریکای شمالی و ژاپن به یک پدیده و فرایند مشترک تبدیل شد. در محلات رهاشده در دیترویت در شمال شرقی امریکا، در دونتسک^{۱۳} در شرق اوکراین، یا هاله^{۱۴} در شرق آلمان می‌توان پدیده‌های فیزیکی مشابهی را مشاهده کرد، اما بررسی‌های دقیق‌تر نشان می‌دهد که در زیر شباهت‌های سطحی، تفاوت‌های چشمگیری وجود دارد.

۱۱. نک:

A. Coppola, "Projects of Becoming in a Right-sizing Shrinking City".

۱۲. نک:

J.B. Hollander & J. Németh, "The Bounds of Smart Decline: A Foundational Theory for Planning Shrinking Cities".

13. Donetsk

14. Halle

15. white flight:

«پرواز سفید» اصطلاحی است که در ایالات متحده از دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ آغاز شده است و در مورد مهاجرت گسترده مردم اقوام مختلف اروپایی از مناطق شهری مختلط از نظر نژادی به مناطق همگن نژادی حومه یا خارج شهر کاربرد دارد.

۱۶. نک:

A. Haase, et al, "Conceptualizing Urban Shrinkage".

17. urban decline

18. urban decay

۱۹. نک:

K. Großmann, et al, "Shrinking Cities: Notes for the further Research Agenda".

۲۰. نک:

Haase, et al, ibid.

۲۱. نک:

Haase, et al, ibid.

۲۲. نک:

Großmann, et al, ibid; Haase, et al, ibid.

۲۳. نک:

Haase, et al, ibid.

24. SCIRN: Shrinking Cities International Research Network

نک: ۲۵

Hollander, et al, "Planning Shrinking Cities"; Z. Yang & M. Dunford, "City Shrinkage in China: Scalar Processes of Urban and Hukou Population Losses"; M. Hartt, "How Cities Shrink: Complex Pathways to Population Decline".

نک: ۲۶

Pallagst, ibid.

نک: ۲۷

Großmann, et al, ibid.

نک: ۲۸

Martinez-Fernandez, ibid.

نک: ۲۹

Hollander & Németh, ibid.

نک: ۳۰

Hartt, ibid; E. Cunningham-Sabot & S. Fol, "Shrinking Cities in France and Great Britain: A Silent Process".

نک: ۳۱

M.H. Guimarães, et al, "What Makes People Stay in or Leave Shrinking Cities? An Empirical Study from Portugal".+9+9

نک: ۳۲

Cunningham-Sabot & Fol, ibid.
33. network society

نک: ۳۴

Hartt, ibid.

نک: ۳۵

S. Ganapati, "The Paradox of Shrinking Cities in India".

منطق‌های مختلفی از توسعه را نسبت به شهرهای در حال رشد یا پایدار دنبال می‌کند.^{۲۷} در کنار نزول اقتصادی، از دست رفتن جمعیت مهم‌ترین معیار برای انقباض شهری در نظر گرفته شده است،^{۲۸} که این امر منجر به تعداد زیادی از مسکن‌های خالی^{۲۹} و کوچک شدن اندازه خانوارها می‌شود و نهایتاً مجموعه پیچیده‌ای از مشکلات توسعه شهری (زوال اقتصادی، رکود جمعیتی، افت یا ترک شدن) را به وجود خواهد آورد.

۲.۱. پیش‌ران‌های انقباض شهری

پیش‌ران‌های انقباض شهری بین کشورهای جهان شمال و جنوب با هم تفاوت‌هایی دارند؛ یکی از پیش‌ران‌های مشترک انقباض شهری جهانی شدن است.^{۳۰} جهانی شدن سبب رقابت بیشتر بین شهرها و رشد تعدادی و نزول جذابیت‌های تعدادی دیگر می‌شود.^{۳۱} در این رقابت شهرهایی که بر یک شاخه یا دسته‌ای از فعالیت‌های اقتصادی متمرکز بوده‌اند، آسیب‌های فراوانی با این روند دیده‌اند.^{۳۲} همان‌طور که در جامعه شبکه‌ای^{۳۳} کاستلز (۲۰۰۴) نیز بیان می‌شود، اقتصاد جهانی باعث شده است سرمایه و نیروی کار در گره‌های خاصی (شهرها)، با اهمیت ویژه، متمرکز شوند؛ درحالی‌که گره‌هایی که اتصال کمتری دارند تضعیف می‌شوند.^{۳۴}

پیش‌ران مهم دوم مرتبط با جهانی‌شدن صنعت‌زدایی است. صنایع از مناطق مرکزی شهر به سمت کشورهای جهان جنوب که نیروی کار در آنها ارزان‌تر هستند حرکت کرده‌اند.^{۳۵} در اروپا عمده دلایل مربوط به انقباض شهری مرتبط با صنعت‌زدایی است.^{۳۶} نمونه‌هایی مانند پیسبورگ در دهه ۱۹۵۰^{۳۷}، ماکیواکا در کشور اوکراین در دهه ۱۹۹۰^{۳۸}، یانگستاون در ۱۹۶۰^{۳۹}، و هاله در آلمان^{۴۰} نتیجه صنعت‌زدایی بوده‌اند. حومه‌گرایی نیز موجب نوع خاصی از انقباض شهری می‌شود. این پدیده هنگامی رخ می‌دهد که ساکنان محلی از شهر اصلی به سمت مکان‌های حاشیه‌ای حرکت می‌کنند

و در منطقه شهری پراکنده می‌شوند.^{۴۱} بسیاری از شهرهای تک‌هسته‌ای سابق در کشورهای جهان شمال به‌طور فزاینده‌ای در حال تبدیل به شهرهای چندهسته‌ای هستند. جمعیت این مناطق کلان‌شهری افزایش می‌یابد؛ درعین‌حال مرکز شهر کاهش جمعیت، فعالیت‌ها، و فرصت‌های اقتصادی را تجربه می‌کند.^{۴۲} طبق نظر هولاندر و همکاران امریکا نیز یکی از متداول‌ترین الگوهای انقباض خالی شدن در داخل شهر نسبت به حومه است،^{۴۳} نمونه‌هایی مانند اپورتو^{۴۴}، لایپزیگ در آلمان^{۴۵}، و دیترویت^{۴۶} از نتایج حومه‌گرایی هستند.

تغییر جمعیت به دلیل کاهش زادوولد یا افزایش مرگ‌ومیر از دیگر پیش‌ران‌های انقباض شهری است. به‌موجب این نوع پیش‌ران، میزان مرگ‌ومیر از نرخ باروری فراتر می‌رود و جمعیت به‌طور طبیعی کاهش می‌یابد و این می‌تواند از عوامل انقباض شهری باشد.^{۴۷} نمونه‌هایی مانند مورا در پرتغال^{۴۸} و هاله در آلمان^{۴۹} تحت تأثیر این پیش‌ران قرار گرفته‌اند.

دسته دیگر پیش‌ران‌های انقباض شهری مربوط به کمبود خدمات عمومی^{۵۰}، زیرساخت‌ها، و امکانات شهری است. به‌موجب این پیش‌ران، زیرساخت‌های ضعیف و نبود خدمات اجتماعی، آموزشی، و بهداشتی مناسب ممکن است بر روند مهاجرت به بیرون تأثیر بگذارند و باعث زوال جمعیتی شوند. گویامارائس نشان داده که در مورا پرتغال، عدم پشتیبانی خدمات عمومی، به‌خاطر دوری از مراکز شهری بزرگ، یکی از دلایل انقباض و مهاجرت مردم بوده است.^{۵۱}

پیش‌ران‌های زیست‌محیطی نیز می‌توانند موجب انقباض شهری گردند.^{۵۲} این پدیده در بعضی موارد منعکس‌کننده مشکلات اکولوژیکی و زیست‌محیطی و بلایای طبیعی و تغییرات آب‌وهوایی است.^{۵۳}

مطالعات انقباض شهری در شهرهای جهان جنوب بسیار محدود است و می‌توان گفت که اولین مطالعه سیستماتیک در این مورد را دفتر اسکان سازمان ملل در سال ۲۰۰۸ انجام داده

۳۶. نک: Pallagst, ibid; Großmann, ibid.
۳۷. نک: Pallagst, ibid.
۳۸. نک: Haase, et al, ibid.
۳۹. نک: Pallagst, K, ibid.
۴۰. نک: Haase, et al, ibid.
۴۱. نک: Haase, et al, ibid; Großmann, et al, ibid.
۴۲. نک: United Nations Human Settlements Programme & Un-Habitat, *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*.
۴۳. نک: J.P. Reis, et al, "Spatial Metrics to Study Urban Patterns in Growing and Shrinking Cities"; Großmann, et al, ibid.
۴۴. نک: Guimarães, et al, ibid.
۴۵. نک: M. Nefs, et al, "Shrinking Cities as Retirement Cities? Opportunities for Shrinking Cities as Green Living Environments for Older Individuals".
۴۶. نک: M.B. Aalbers & M. Bernt, "The Political Economy of Managing Decline and Rightsizing".

نزدیک یک شهر باعث از بین رفتن جمعیت در شهر موجود می‌شود.^{۶۴}

در این پژوهش، با توجه به سایه سنگین تحریم‌ها در بستر کشور، درحالی‌که توسعه ایران موجب کم‌رنگ بودن نقش جهانی شدن در بستر شهرهای کوچک مقیاس می‌شود؛ پس از بررسی‌های اولیه نمونه مورد مطالعه، از پرداختن به شاخص‌های جهانی شدن و صنعت‌زایی صرف‌نظر شده است. لازم به ذکر است که با توجه به کوچک‌مقیاس بودن شهرهای مورد مطالعه، بررسی عامل حومه‌سازی نیز در این مطالعه و در این مقیاس فاقد معناست. در این پژوهش با استفاده از تحلیل شاخص‌های اقتصادی، کالبدی، اجتماعی، و سیاسی به بررسی دیگر پیش‌ران‌های مختلف انقباض شهری در مطالعه موردی پرداخته و از سویی، با استفاده از تحلیل محتوای مصاحبه‌های عمیق با مهاجران، این پیش‌ران‌ها استخراج شده‌اند.

۳.۱. جمع‌بندی پیش‌ران‌ها و ظهور چرخه‌های علت و معلولی

با توجه به مباحث گفته‌شده، می‌توان گفت انقباض شهری در بسیاری از نقاط تنها مربوط به یک عامل خاص نیست و عوامل مختلفی می‌توانند در این فرایند دخیل باشند که آن را پیچیده‌تر می‌کنند. درحقیقت درک درستی از انقباض و اینکه چندین عامل را در بر می‌گیرد می‌تواند قسمت‌های مختلف این فرایند را حل کند و به نظریه‌پردازی در مورد از دست دادن جمعیت شهری کمک می‌کند. درحقیقت انقباض شهری نباید به‌طورکلی به یک عامل کلان نسبت داده شود. به‌طور مثال، کاهش اقتصادی در جریان بحران فورديسم آتلانتیک ممکن است ظهور خسارات جمعیتی در یک مکان خاص را توضیح دهد. با این حال، ممکن است قدرت توضیحی کافی نداشته باشد. از این رو، انقباض شهری وقتی تکامل می‌یابد که تحولات اقتصادی، حومه‌سازی، تغییر جمعیتی، و احتمالاً

است. این دفتر در تجزیه و تحلیل خود از ۱۴۰۸ شهر در جهان جنوب، نشان داد که در حدود سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ حدود ۱۴۳ شهر در حال کاهش جمعیت بودند. تعداد بسیار کمی از این شهرها (فقط ده) در کشورهای افریقایی واقع شده‌اند؛ زیرا مناطق شهری در این قاره هنوز در حال رشد هستند. طبق این گزارش، حدود ۶۰٪ شهرهای در حال انقباض در جهان جنوب در آسیا واقع شده‌اند. درحالی‌که چین ۵۸٪ (سه‌م عمده در آسیا) و هند ۱۸٪ از شهرهای رو به انقباض را به خود اختصاص داده‌اند.^{۵۴}

برنامه اسکان سازمان ملل متحد در تحلیل خود چهار عامل انقباض شهری در جهان جنوب را مشخص کرد:

– حومه‌سازی و پراکندگی شهری جمعیت متمرکز از هسته تاریخی شهرها که در این صورت جمعیت در محدوده اداری شهرداری کاهش می‌یابد. این پیش‌ران در جا کارتا، پایتخت اندونزی، و سئول، در کره جنوبی وجود داشته است.^{۵۵}

– زوال اقتصادی، به دلیل افت صنعتی، به کاهش جمعیت منجر شده است. به‌طور نمونه شهرهای پکالونگان^{۵۶} و تگال^{۵۷} در اندونزی، شهرهای کوچک لینهاور در برزیل و والرا در ونزوئلا، شهرهای چینی فاکسین^{۵۸}، و کای‌یوان^{۵۹} و شهر معدن مس موفتیرا در زامبیا^{۶۰} نتیجه صنعت‌زایی بوده‌اند.^{۶۱}

– شهرهایی که با مشکلاتی مانند تغییرات سیاسی، کاهش سرمایه‌گذاری، و محیط شهری بی‌کیفیت روبه‌رو هستند، جمعیت رو به کاهش دارند. عوامل سیاسی عوامل پیش‌بینی‌کننده روند مهاجرت، به‌ویژه در کشورهای جنوب، در نظر گرفته می‌شوند.^{۶۲} تصمیمات سیاسی شامل تغییر وضعیت شهر و کاهش سرمایه‌گذاری و ایجاد شرایط ضعیف در محیط‌های شهری منجر به زوال انتخابی در برخی شهرها شده است.^{۶۳}

– طبقه‌بندی مجدد اداری یا ایجاد واحدهای سیاسی جدید در نزدیکی شهرهای بزرگ منجر به از بین رفتن آشکار جمعیت شد. از طرفی، ایجاد مناطق سیاسی جدید و شهرداری‌های

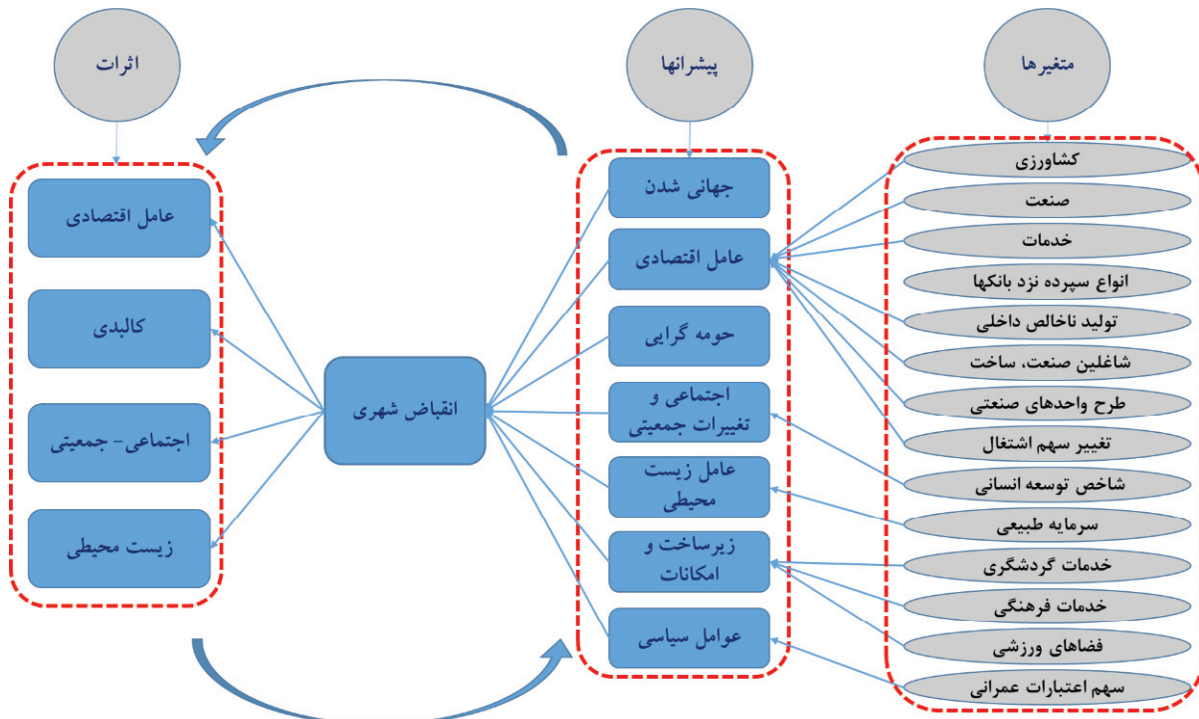
و اقتصادی شود. این روندهای پویا همچنان تأثیرات مستقیم و غیرمستقیمی بر توسعه شهری محلی دارند.^{۶۶} با توجه به ماهیت چرخه علت و معلولی در فرایند انقباض شهری، اثرات این فرایند هر یک خود می‌توانند پیش‌ران باشند.^{۶۷} ادامه زوال جمعیت و اقتصادی در شهرهای در حال انقباض اغلب نتیجه مکانیسم‌های بازخورد تقویت‌کننده است.^{۶۸} در «ت ۱» مدل مفهومی پژوهش ارائه شده است که در این مدل، پیش‌ران‌ها و اثرات انقباض شهری و ماهیت چرخه‌ای و علی - معلولی این پدیده نشان داده شده است.

۲. روش تحقیق

پژوهش انجام‌شده از نوع کاربردی است و در این پژوهش سعی شده با استفاده از ترکیب روش‌های کمی و کیفی و با مطالعه اسناد مختلف نظیر سالنامه‌های آماری، طرح جامع

پیش‌ران‌های بیشتری که منجر به کاهش جمعیت می‌شوند در نظر گرفته شوند. مطابق با یافته‌های هاس و همکاران، مسیرهای انقباض بستگی به پیش‌ران‌ها و زمینه‌های متنوع و مختلف دارد و بنابراین مسیرها برای هر نمونه خاص هستند.^{۶۵} روندهای مربوط به انقباض شهری چرخه‌هایی علت و معلولی را تشکیل می‌دهند که می‌توانند در برخی موارد خود یا سایر عوامل را تشدید کنند و در نهایت منجر به افت کمی و کیفی شهرها گردند. لازم به ذکر است که با توجه به زمینه‌ای بودن این پدیده، نمی‌توان چرخه‌ها و مدل‌های مفهومی را به همه تحقیقات بست داد.

حلقه‌های بازخورد و چرخه‌های علت و معلولی موجود در مقیاس محلی و خارجی می‌توانند هم حکومت را تحت تأثیر قرار دهند و هم از حکومت اثر پذیرند. این حلقه‌ها به‌طور بالقوه می‌توانند منجر به تقویت بیشتر مکانیسم‌های بازخورد جمعیتی

۴۷. نک: Khavarian, et al, ibid; Großmann, et al, ibid; Yang & Dunford, ibid.

۴۸. نک: Guimarães, et al, ibid.

۴۹. نک: Haase, et al, ibid.

۵۰. نک: Guimarães, et al, ibid.

۵۱. نک: Guimarães, et al, ibid; United Nations Human Settlements Programme & Un-Habitat, ibid.

۵۲. نک: Haase, et al, ibid; Guimarães, et al, ibid; United Nations Human Settlements Programme & Un-Habitat, ibid; Khavarian, et al, ibid.

۵۳. نک: Yang & Dunford, ibid.

۵۴. نک: Ganapati, ibid.

۵۵. نک: United Nations Human Settlements Programme & Un-Habitat, ibid.

56. Pekalongan

57. Tegal

58. Fuxin

59. Kaiyuan

60. Mufulira in Zambia

ت ۱. مدل مفهومی پژوهش، طرح: نگارنده.

۶۱ نک:

 United Nations Human
Settlements Programme &
Un-Habitat, ibid.

۶۲ نک:

Khavarian, et al, ibid.

جدول ۱. متغیرهای مورد بررسی به منظور شناسایی پیش‌ران‌های انقباض شهری در استان کرمانشاه، تدوین: نگارنده.

گرفته است. مصاحبه‌شوندگان در حال حاضر کارگر و بنا، دست‌فروش، زندانی، کارمند، و ... در سنین مختلف (از ۱۷ سال به بالا) هستند که به استان‌های تهران، کرمانشاه، تبریز، اصفهان و ... مهاجرت کرده‌اند. از طرفی مسئولان مربوطه شامل شهردار و اعضای شورای شهر هرسین (شوراهای قبلی و فعلی) است.

برخی از مصاحبه‌ها حضوری و برخی به‌صورت تلفنی بوده است. در مرحله دوم مصاحبه با تعدادی از مسئولان اعم از شهرداری و شوراهای شهر به‌صورت تلفنی صورت گرفته و در برخی موارد پژوهشگر، علی‌رغم هماهنگی‌ها، نامه‌نگاری‌ها، و حضور در شهر، موفق به مصاحبه نشده است.

شهر، اطلاعات سازمان آمار، مصاحبه با مهاجرین خارج‌شده از هرسین و مسئولان مختلف، و بررسی آمار و ارقام متعدد تحلیل صورت پذیرد.

با توجه به ماهیت اثبات‌گرایانه این پژوهش می‌توان با استفاده از تحلیل‌های آماری و ریاضی به توصیف و تحلیل این پدیده پرداخت. در این پژوهش میزان همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته بررسی گردیده و از فرضیه‌های همبستگی و آزمون پیرسون (یکی از انواع آزمون فرضیه‌های همبستگی) استفاده شده است. این آزمون برای داده‌های پارامتری و با مقیاس فاصله‌ای و نسبی به کار می‌رود. این روش با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام می‌شود که با بررسی میزان همبستگی تغییرات جمعیتی و سایر متغیرهای اجتماعی، اقتصادی، محیطی، و سیاسی می‌تواند به این پژوهش کمک کند. در «جدول ۱» متغیرهای مختلف مورد بررسی برای هر پیش‌ران انقباض شهری در نقاط شهری استان کرمانشاه عرضه گردیده است.

برای درک بیشتر و عمیق‌تر از مفهوم انقباض شهری و بررسی عوامل مربوط آن در سطح شهر هرسین به تحلیل کیفی نیز پرداخته شده است. با استفاده از روش تحلیل کیفی، مقولات و عوامل نهفته در پدیده انقباض شهری استخراج و تحلیل شده‌اند.

روش نمونه‌گیری در این پژوهش روش گلوله برفی^{۶۹} است. نمونه‌گیری گلوله برفی یک روش غیراحتمالی (غیرتصادفی) است که زمانی که پژوهشگر تعداد کمی از نمونه‌ها با ویژگی‌های لازم را یافت از آنها می‌خواهد که دیگر افراد دارای ویژگی‌های همسان را معرفی کنند. از این روش هنگام دشواری دسترسی به نمونه‌ها استفاده می‌شود.^{۷۰}

داده‌های دسته اول با استفاده از مصاحبه تهیه شده‌اند. بدین‌صورت که ۲۲ مصاحبه با مهاجرین از هرسین به شهرهای مختلف و سه مورد مصاحبه با مسئولان شهر هرسین صورت

متغیرها	مرجع	توضیحات مربوط به هر متغیر
اختلاف جمعیت سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵	داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۰-۱۳۹۵، سازمان آمار	این عامل متغیر وابسته انقباض شهری است و همبستگی سایر متغیرها با این متغیر سنجیده شده است.
شاخص توسعه انسانی	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	پیش‌ران‌های اجتماعی و اقتصادی
سهم اعتبارات عمرانی	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	پیش‌ران سیاسی
سرمایه طبیعی	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	پیش‌ران زیست‌محیطی
خدمات گردشگری (هتل، رستوران، مهمان‌پذیر)	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	پیش‌ران خدمات عمومی و اجتماعی
خدمات فرهنگی (کتابخانه، فرهنگسرا و...)	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	
فضاهای ورزشی سرپوشیده و روباز	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	
تغییر سهم اشتغال ۱۳۹۰-۱۳۹۵	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	پیش‌ران اقتصادی
طرح واحدهای صنعتی	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	
شاغلین صنعت، ساخت، و کشت	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	
تولید ناخالص داخلی	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	
انواع سپرده نزد بانک‌ها	سالنامه آماری استان کرمانشاه	
کشاورزی	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	
صنعت	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	
خدمات	طرح آمایش سرزمین استان کرمانشاه	

یک موضوع خاص در یک بستر خاص است.^{۷۱} روش به کاررفته در تحلیل محتوای مصاحبات تحلیل تماتیک است. تماتیک آنالیز روشی برای تعیین، تحلیل، و بیان الگوهای (تمها) موجود درون داده‌هاست. به صورت کلی می‌توان مراحل تحلیل تم را به صورت «جدول ۲» نشان داد.

بدین منظور در ابتدا پس از پیاده‌سازی کامل مصاحبه‌ها، واحدهای تحلیل استخراج شده‌اند. واحد تحلیل می‌تواند یک عبارت، یک جمله، یا حتی یک پاراگراف باشد. در مرحله بعد کدگذاری انجام شده و پس از آن مرحله، مفاهیم دارای ایده مشترک در یک دسته قرار گرفته‌اند و این دسته‌ها، درحقیقت، مقولات را تشکیل داده‌اند. پس از مرحله نام‌گذاری مقولات یا تم‌ها، هرکدام از آن‌ها تشریح و با نظریات موجود در مورد مسئله تطابق داده شده است.

۳. معرفی مورد پژوهش

استان کرمانشاه (ت ۲) در غرب کشور ایران و با مساحتی حدود ۲۵/۳۸ کیلومتر مربع است. طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ این استان دارای ۱۴ شهرستان، ۲۸ شهر، و ۸۵ دهستان است. استان کرمانشاه چهارمین استان از لحاظ مهاجرفرستی است و رتبه اول بیکاری در کشور را دارد.

در «جدول ۳»، مطابق با داده‌های سازمان آمار کشور، جمعیت نقاط شهری استان کرمانشاه^{۷۲} نشان داده شده است. در این جدول داده‌های مربوط به دوره‌های آماری سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، و ۱۳۹۵، اختلافات جمعیتی بین دوره‌ها، و همچنین درصد تغییرات جمعیتی آورده شده است.

داده‌ها در جدول یادشده نشانگر انقباض ۵ شهر اسلام‌آباد، هرسین، صحنه، کنگاور، و سنقر در بازه زمانی پنج‌ساله ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ است. بیشترین میزان انقباض جمعیتی در این پنج شهر مربوط به شهر هرسین با حدود ۱۱٪ و کمترین میزان مربوط به سنقر با ۱/۵٪ است. در بازه زمانی بیست‌ساله ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵

با توجه به بررسی رویکردهای مختلف و شباهت‌ها و هم‌پوشانی‌های زیاد رویکردها و گروه‌های کیفی، می‌توان گفت که این پژوهش با تمرکز به نوع داده‌ها و نحوه جمع‌آوری آنها از نوع تحقیق پدیدارشناسی و موردکاوی است؛ پدیدارشناسی، بدین دلیل که سعی شده پدیده انقباض شهری را از طریق عمق تجربه‌های افراد از درون احوال و منویات و مرادات خود آنها کشف کند؛ داده‌ها از طریق مصاحبه، خواندن اسناد، و تحلیل محتوا، و مشاهده زندگی زیسته مردم به دست آمده است و موردکاوی، به این خاطر که به بررسی همه ابعاد موضوع با مطالعه اسناد و منابع اطلاعاتی و مدارک و خاطرات تا حد اشباع اطلاعات اختصاص دارد و داده‌های تفصیلی همه‌جانبه و هم‌افزا در مورد موضوع بررسی شده‌اند، درحقیقت به معنی کاویدن

۶۳ نک:

United Nations Human Settlements Programme & Un-Habitat, ibid.

۶۴ نک:

ibid.

۶۵ نک:

Haase, et al, ibid.

مرحله	توضیحات
آشنایی با داده‌ها	- استفاده از فرایند پیاده‌سازی رونویسی برای ثبت ایده‌های اولیه - برای شناسایی ایده‌ها داده‌ها باید چندین مرتبه خوانده شوند.
تولید کدهای اولیه (واحدهای تحلیل)	- داده‌های جالب به روشی سیستماتیک برجسته شدند.
تعریف و نام‌گذاری کدهای تفسیری	- جمع‌آوری کدهایی که می‌توانند تم‌های محتمل را تشکیل دهند.
شناسایی الگوها (مفاهیم)	- تجمیع کدهایی که می‌توانند یک مفهوم را تشکیل دهند و نقشه موضوعی برای رسیدن به حوزه‌های کلیدی شناسایی شده را مشخص کنند.
تعریف و نام‌گذاری تم‌ها	- نام‌گذاری تم‌ها و اصلاح آنها با توجه به مفاهیم و کدها

جدول ۲ (بالا). فرایند تجزیه و تحلیل موضوعی پنج مرحله‌ای مورد استفاده در این مطالعه، مأخذ: Braun & Clarke, "Using Thematic Analysis in Psychology".

ت ۲ (پایین). موقعیت شهرستان‌های استان کرمانشاه و استان‌های هم‌جوار.

۶۶. نک: Hartt, ibid.

۶۷. نک: Haase, et al, ibid.

۶۸. نک: Hartt, ibid.
69. Snowball Sampling

۷۰. نک: H.S. Speziale, et al, *Qualitative Research in Nursing: Advancing the Humanistic Imperative*.

۷۱. نک: مقصود فراستخواه، روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر نظریه برپایه (گراند تئوری).

۷۲. مطابق تعریف انقباض شهری، نقاط شهری کوچکتر از ۱۰ هزار نفر در این جدول دیده نشده است.

۷۳. نک: Tadbir Shahr, "Comprehensive Plan of the City of Harsin".

۷۴. لازم به ذکر است که این ارقام در کارهای کیفی معنادار نیستند.

۷۵. نک: United Nations Human Settlements Programme & Un-Habitat, ibid.

۷۶. نک: Haase, et al, ibid; Ganapati, ibid.

۷۷. نک: Guimaraes, ibid.

جدول ۳. تغییرات جمعیتی شهرهای استان کرمانشاه در بازه سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵، تدوین: نگارنده.

حال انقباض است.

در طول دوره ۴۰ساله ۱۳۵۵-۱۳۹۵ جمعیت شهرستان هرسین صعودی و دارای نرخ رشد سالانه ۱/۴٪ بوده است، اما در طول دوره فرازونشیب داشته است. در دوره‌های ۱۳۵۵-۱۳۶۵ و ۱۳۶۵-۱۳۷۵ رشد جمعیت صعودی بوده و افزایش یافته است، اما در دوره‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵، ۱۳۸۵-۱۳۹۰ و ۱۳۹۰-۱۳۹۵ نزولی شده و با کاهش مواجه بوده است.

مقایسه نرخ رشد مطلق کل جمعیت، شهری، روستایی، و عشایری استان کرمانشاه و شهرستان هرسین نشان می‌دهد که نرخ رشد جمعیت کل استان، جمعیت شهری، و عشایری

نیز تنها شهر هرسین حدود ۲۰٪ جمعیتش را از دست داده است که مقدار قابل توجهی است. در نقشه‌های «ت ۳ و ۴» موقعیت شهرهای رو به انقباض و رو به رشد استان کرمانشاه آورده شده است.

نقشه‌های یادشده تغییرات جمعیتی شهرهای استان را نشان می‌دهند. شهر هرسین تنها شهری است که در بازه زمانی ۱۳۷۵-۱۳۹۵ جمعیت خود را از دست داده است. در بازه زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۵ شهرهای انقباض یافته در سمت شرق و جنوب استان بوده‌اند و غیر از خود شهر کرمانشاه، که مرکز استان است، می‌توان گفت که جمعیت شهری نیمه شرقی استان در

نام شهر	جمعیت ۱۳۷۵	جمعیت ۱۳۸۵	جمعیت ۱۳۹۰	جمعیت ۱۳۹۵	اختلاف جمعیت -۱۳۷۵ ۱۳۹۵	درصد کاهش جمعیت -۱۳۷۵ ۱۳۹۵	اختلاف جمعیت ۹۵-۸۵	درصد کاهش جمعیت -۱۳۸۵ ۱۳۹۵	اختلاف جمعیت -۱۳۹۰ ۱۳۹۵	درصد کاهش جمعیت -۱۳۹۰ ۱۳۹۵
اسلام‌آباد	۸۱۶۱۴	۸۹۴۳۰	۹۴۶۹۹	۹۰۵۵۹	۸۹۴۵	۱۰/۹۶	۱۱۲۹	۱/۲۶	-۴۱۴۰	-۴/۳۷
کرمانشاه	۶۹۲۹۸۶	۷۸۴۶۰۲	۸۵۱۴۰۵	۹۴۶۶۵۱	۲۵۳۶۶۵	۳۶/۶۰	۱۶۲۰۴۹	۲۰/۶۵	۹۵۲۴۶	۱۱/۱۸
پاوه	۱۷۵۶۵	۱۹۷۷۴	۲۳۷۰۴	۲۵۷۷۱	۸۲۰۶	۴۶/۷۱	۵۹۹۷	۳۰/۳۲	۲۰۶۷	۸/۷۲
سرپل ذهاب	۲۷۴۱۸	۳۴۶۳۲	۳۵۸۰۹	۴۵۴۸۱	۱۸۰۶۳	۶۵/۸۸	۱۰۸۴۹	۳۱/۳۲	۹۶۷۲	۲۷/۰۱
سنقر	۴۰۸۴۸	۴۳۱۸۴	۴۴۹۵۴	۴۴۲۵۶	۳۴۰۸	۸/۳۴	۱۰۷۲	۲/۴۸	-۶۹۸	-۱/۵۵۲
قصر شیرین	۱۲۷۲۶	۱۵۴۳۷	۱۷۹۵۹	۱۸۴۷۳	۵۷۴۷	۴۵/۱۶	۳۰۳۶	۱۹/۶۶	۵۱۴	۲/۸۶
کنگاور	۵۰۲۶۹	۴۸۹۰۱	۵۳۴۴۹	۵۱۳۵۲	۱۰۸۳	۲/۱۵	۲۴۵۱	۵/۰۱	-۲۰۹۷	-۳/۹۲
گیلان غرب	۱۶۸۱۳	۱۹۴۳۱	۲۰۹۲۲	۲۲۳۳۱	۵۵۱۸	۳۲/۸۱	۲۹۰۰	۱۴/۹۲	۱۴۰۹	۶/۷۳
جوانرود	۳۳۳۱۷	۴۳۱۰۴	۵۱۴۸۳	۵۴۳۵۴	۲۱۰۳۷	۶۳/۱۴	۱۱۲۵۰	۲۶/۰۹	۲۸۷۱	۵/۵۷
صحنه	۳۱۰۴۸	۳۴۱۳۳	۳۶۵۴۲	۳۵۵۰۸	۴۴۶۰	۱۴/۳۶	۱۳۷۵	۴/۰۲	-۱۰۳۴	-۲/۸۲
هرسین	۵۵۰۷۹	۵۱۵۶۲	۴۹۹۶۷	۴۴۱۴۶	-۱۰۹۳۳	-۱۹/۸۴	-۷۴۱۶	-۱۴/۳۸	-۵۸۲۱	-۱۱/۶۵
روانسر	۱۵۰۶۳	۱۶۳۸۳	۲۱۲۵۰	۲۴۵۲۷	۹۴۶۴	۶۲/۸۳	۸۱۴۴	۴۹/۷۱	۳۲۷۷	۱۵/۴۲
تازه‌آباد	۵۰۸۴	۷۴۷۹	۱۲۰۸۰	۱۴۷۰۱	۹۶۱۷	۱۶/۱۸۹	۷۲۲۲	۵۶/۹۶	۲۶۲۱	۶۹/۲۱

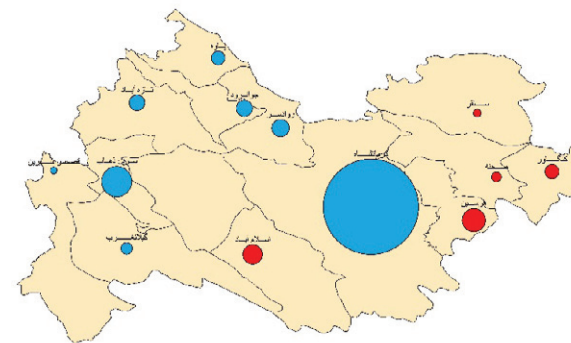
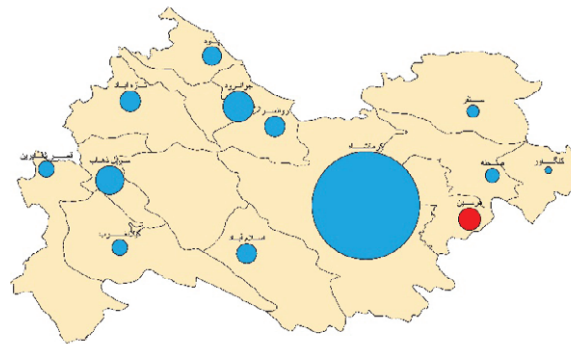
در دوره دوم (۱۳۷۵-۱۳۹۵) نرخ رشد مطلق شهر منفی است و جمعیت شهر سیر قهقریایی دارد. به طوری که جمعیت شهر هرسین از ۵۵۰۷۹ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۴۴۱۴۶ نفر در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است.

با در نظر گرفتن جمعیت شهر هرسین در سال ۱۳۹۰ (۴۹۹۶۷ نفر) و سال ۱۳۹۵ (۴۴۱۴۶ نفر)، دیده می شود که طی این دوره نرخ رشد مطلق جمعیت شهر منفی بوده و ۵۸۲۱ نفر از جمعیت شهر کاسته شده است؛ در حالی که نرخ رشد طبیعی شهر در این دوره حدود ۱/۱۸٪ بوده که با احتساب میزان افزایش جمعیت شهر از طریق نرخ رشد طبیعی (۳۰۱۸ نفر) و تعداد مهاجران وارد شده به شهر (۲۸۷۳ نفر) می بایست جمعیت شهر به ۵۵۸۵۸ نفر افزایش می یافت. بنابراین طی این دوره، تعداد کل مهاجران خارج شده از شهر ۱۱۷۱۲ نفر بوده است. با در نظر گرفتن مهاجران وارد شده به شهر تراز مهاجرتی ۸۹۴۰- نفر است که به طور متوسط سالانه ۱۷۸۸ نفر است.

از سوی دیگر، نسبت جنسی شهرستان هرسین از ۱۰۶ در سال ۱۳۷۵ به ۱۰۲ در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته است. بنابراین نسبت جنسی شهرستان هرسین در طول این دوره کاهش یافته که به نوعی دال بر مهاجرت فرستی آن است.

نسبت جمعیت سنی صفر تا ۱۴ ساله شهرستان هرسین از ۴۳/۶۵٪ در سال ۱۳۷۵ به ۲۴/۱٪ در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته؛ در حالی که نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر از ۴/۱۵ در سال ۱۳۷۵ به ۷/۴٪ در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. این وضعیت نشان می دهد که در طول دوره یاد شده جمعیت شهرستان از جوانی روبه پیری حرکت کرده است. نسبت جمعیت صفر تا ۱۴ ساله شهر هرسین نیز ۲۳/۴٪ کل جمعیت را تشکیل می دهد و درصد جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر شهر هرسین ۷/۶٪ کل جمعیت است که نشان دهنده پیری جمعیت در شهر هرسین است.^{۷۳} به طور کلی مطابق با مبانی نظری و تجربی که به آن اشاره شد، پیری جمعیتی و کاهش نسبت جنسی

آن مثبت و تنها نرخ رشد جمعیت روستایی آن منفی است، اما در شهرستان هرسین نرخ رشد کل جمعیت، شهری، و روستایی منفی و تنها عشایری مثبت است. یعنی جمعیت روستایی استان و شهرستان هرسین به طور فزاینده ای رو به کاهش است، اما در استان، جمعیت کل، شهری، و عشایری افزایش داشته؛ در حالی که در شهرستان هرسین به جز جمعیت عشایری در سایر سطوح کاهش داشته است. در بررسی کلی، طی ۵۰ ساله اخیر دو دوره متمایز را برای جمعیت شهر هرسین می توان تشخیص داد. در دوره سی ساله اول (۱۳۴۵-۱۳۷۵) نرخ رشد مطلق مثبت مشاهده می شود و جمعیت شهر رشد فزاینده ای داشته است. به طوری که جمعیت شهر طی این دوره از ۱۰۶۵۷ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۵۵۰۷۹ نفر در سال ۱۳۷۵ افزایش یافته است. یعنی طی این مدت افزایش بیش از ۵/۱ برابر جمعیت شهر هرسین مشاهده می شود که حاکی از رشد فزاینده آن است.

۷۸. نک:

M. Manville & D. Kuhlmann, "The Social and Fiscal Consequences of Urban Decline: Evidence from Large American Cities, 1980-2010"; Ganapati, ibid.

ت ۳ (بالا). شهرهای استان برحسب تغییرات جمعیتی بین سال های ۱۳۷۵-۱۳۹۵، تنظیم بر اساس داده های آماری؛ نگارنده. ت ۴ (پایین). شهرهای استان برحسب تغییرات جمعیتی بین سال های ۱۳۹۰-۱۳۹۵، تنظیم بر اساس داده های آماری؛ نگارنده.

توسعه، علاوه بر پیش‌ران‌های اقتصادی، عوامل و تصمیمات سیاسی نیز بر روی انقباض شهری تأثیرگذار بوده است. بررسی و تحلیل محتوای مصاحبه با مسئولان هم بیانگر نقش این عامل به‌منزله یکی از پیش‌ران‌های انقباض شهری در شهر هرسین است.

برای تحلیل کیفی عوامل و اثرات انقباض شهری در سطح شهر هرسین، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با مهاجران هرسین انجام شده و این مصاحبه‌ها با استفاده از روش تماتیک آنالیز تحلیل محتوا شده‌اند. طی چند مرحله مقولات (تم‌های اصلی) مربوط به مصاحبه‌ها استخراج شده‌اند. مراحل پنج‌گانه تحلیل تم شامل موارد زیر است:

- آشنایی با داده‌ها
- تولید کدهای اولیه (واحد‌های تحلیل)
- تعریف و نام‌گذاری کدهای تفسیری
- شناسایی الگوها (مفاهیم)
- تعریف و نام‌گذاری تم‌ها

بدین منظور، در ابتدا پس از اینکه مصاحبه‌ها به‌صورت کامل ضیط و پیاده‌سازی شدند، در مرحله بعدی واحدهای تحلیل استخراج شدند که این واحد تحلیل می‌تواند یک عبارت یا یک جمله باشد. در مرحله بعد کدگذاری انجام شد و پس از آن، مفاهیمی که دارای ایده مشترکی بودند در یک دسته قرار گرفته و این دسته‌ها در حقیقت مقولات را تشکیل داده‌اند. پس از مرحله نام‌گذاری مقولات یا تم‌ها، هر کدام از آنها تشریح و با نظریات موجود در مورد مسئله تطابق داده شده‌اند. به‌طور کلی

از اثرات پدیده انقباض شهری است. که این امر خود می‌تواند تشدیدکننده فرایند انقباض شهری باشد.

۴. یافته‌های پژوهش

بررسی داده‌های کمی نشانگر این موضوع است که تغییرات جمعیتی در سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ در نقاط شهری و شهرستان‌های استان کرمانشاه با برخی از متغیرها دارای همبستگی است. مطابق «جدول ۴» تغییرات سهم اشتغال، تولید ناخالص داخلی، سهم اعتبارات عمرانی، طرح‌های واحدهای صنعتی، شاغلین صنعت-ساخت و کشت و انواع سپرده نزد بانک‌ها دارای همبستگی معناداری با متغیر وابسته و این همبستگی از نوع مثبت است. به بیان دیگر، افزایش جمعیت در نقاط شهری در استان کرمانشاه با افزایش هر کدام از متغیرهای مذکور هم‌راستا و هم‌جهت بوده است.

مطابق جدول یادشده، پیش‌ران‌های اقتصادی و سیاسی دارای همبستگی خطی و مثبت با تغییرات جمعیتی سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ هستند. متغیرهای تغییر سهم اشتغال ۱۳۹۰-۱۳۹۵، تولید ناخالص داخلی، طرح واحدهای صنعتی، شاغلین صنعت-ساخت و کشت، انواع سپرده نزد بانک، پیش‌ران‌های اقتصادی را در پدیده انقباض شهری در استان کرمانشاه توضیح می‌دهد و همچنین متغیر سهم اعتبارات عمرانی، به‌منزله یکی از متغیرهای مربوط به پیش‌ران‌های سیاسی انقباض شهری در این استان، دارای همبستگی خطی مثبت بوده است. مطابق با یافته‌های (UN-HABITAT (2008 بر روی کشورهای در حال

همبستگی							
		تغییر سهم اشتغال ۱۳۹۰-۱۳۹۵	تولید ناخالص داخلی	سهم اعتبارات عمرانی	طرح واحدهای صنعتی	شاغلین صنعت، ساخت و کشت	انواع سپرده نزد بانک
اختلاف جمعیتی سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵	همبستگی پیرسون	*۰٫۵۷۳	**۰٫۹۶۱	**۰٫۹۵۸	**۰٫۹۵۸	**۰٫۹۶۴	**۰٫۹۶۹
	سطح معناداری	۰٫۳۲	۰٫۰۰۰	۰٫۰۰۰	۰٫۰۰۰	۰٫۰۰۰	۰٫۰۰۰
** همبستگی در سطح ۰/۰۱ معنادار است (2-tailed). * همبستگی در سطح ۰/۰۵ معنادار است (2-tailed).							

جدول ۴. ضرایب همبستگی پیرسون میان متغیرهای مختلف انقباض شهری در استان کرمانشاه، تدوین: نگارنده.

مقولات و تم‌های به‌دست‌آمده شامل موارد زیر هستند:

- اشتغال؛ پیش‌رانی برای مهاجرت‌های دائم و فصلی

- مهاجرت به‌صورت خانوادگی

- کمبود امکانات در شهر مبدأ؛ پیش‌رانی برای مهاجرت

- مشکلات اجتماعی در شهر مبدأ؛ پیش‌رانی برای مهاجرت

- شرایط مطلوب شهر مقصد دلیل عدم بازگشت به شهر هرسین

- بازگشت برخی مهاجران در صورت بهبود شرایط

- نقش مثبت اقوام و آشنایان در مقصد در سهولت روند مهاجرت

- ایجاد ذهنیت منفی زندگی در مبدأ پس از مهاجرت

- خرید مسکن در هرسین به‌منزله خانه دوم

در ادامه هرکدام از تم‌های به‌دست‌آمده به‌تفصیل شرح

داده خواهند شد که تم‌های اول به پیش‌ران‌های مهاجرت،

نقاط جاذبه مقصد و دافعه مبدأ، سپس ذهنیت مهاجران برای

بازگشت، و در انتها فرایند سکونت و کار و سرمایه‌گذاری در

مبدأ و مقصد اختصاص دارند.

۱.۴. اشتغال؛ پیش‌رانی برای مهاجرت‌های دائم و

فصلی

اشتغال یکی از پیش‌ران‌های مهم در مهاجرت توسط افراد

معرفی شده است، حدود ۹۰٪ پاسخ‌دهندگان مهم‌ترین عامل

مهاجرتشان را اشتغال برشمرده‌اند.^{۲۴} مطابق گفته یکی از

مسئولان «عمده مهاجرت از هرسین به‌خاطر بیکاری‌ای بود

که دهه ۱۳۸۰ و اوایل دهه ۱۳۹۰ به اوج خودش رسید»

(مصاحبه شماره دو، ۴ اردیبهشت ۱۳۹۹). این مفهوم یک

پدیده چندبعدی است. مهاجرت یا به‌صورت فصلی بوده و یا

به‌صورت دائمی. برخی از پاسخ‌دهندگان (در سنین مختلف)

مانند دانش‌آموزان یا افراد در سنین بالا، به‌صورت فصلی برای

کار به شهرهای مختلف مهاجرت کرده‌اند. دانش‌آموزان در

تعطیلات مانند تابستان و ایام عید از شهر مهاجرت می‌کنند

و افراد دیگر (متاهلین و سنین بالا) در اعیاد و تعطیلات مهم

به شهر بازمی‌گردند. از سوی دیگر، اشتغال را می‌توان در سه

بخش مختلف نشان داد:

- دسته اول افرادی هستند که به‌دنبال درآمد بیشتر هستند

و برای یافتن شغل بهتر مهاجرت می‌کنند. برخی از

مصاحبه‌شوندگان در شهر هرسین دارای شغل هستند و علت

مهاجرت را کم‌درآمدی بیان کرده‌اند. به‌طور نمونه فردی که

برای فروختن مواد به تهران آمده و اکنون در زندان است،

از آن دسته افرادی هست که در هرسین دارای شغل بوده

(سوپرمارکت) ولی از درآمد خود رضایت نداشته است.

- دسته دوم افرادی هستند که بیکار بوده‌اند و علت اصلی برای

مهاجرت را جستجوی کار گفته‌اند.

- دسته سوم افرادی هستند که شغل‌های مرتبط با رشته و

حرفه خود را در شهر نمی‌یابند، عمده این افراد دارای تحصیلات

بالا تر هستند و با مهاجرت به شهر مقصد توانسته‌اند در حرفه

یا شغلی که مرتبط با سطح تحصیلات آنها باشد مشغول به کار

شوند. یافته‌های برنامه اسکان سازمان ملل متحد نشان می‌دهد

نبود اشتغال و از بین رفتن فرصت‌های شغلی می‌تواند یکی از

علل ایجاد انقباض شهری باشد که منجر به خروج ساکنان

پر درآمد و کم‌درآمد می‌شود.^{۲۵}

۲.۴. مهاجرت به‌صورت خانوادگی

مطابق مصاحبه‌ها، برخی مهاجرت‌ها به‌صورت خانوادگی بوده

است. این مفهوم به سه صورت در میان نمونه‌ها مشاهده شده

است:

- اول آن دسته از افرادی که فرزندان‌شان برای کار یا تحصیل

از شهر مهاجرت کرده و خودشان هم پس از مدتی و به‌خاطر

وابستگی‌های خانوادگی به فکر مهاجرت افتاده‌اند.

- دسته دوم کسانی هستند که پدرشان به‌خاطر اشتغال از شهر

خارج و کل خانواده با او همراه شده‌اند.

- درنهایت دسته سوم افرادی را شامل می‌شود که به‌واسطه

پیری است، نتایج نشان می‌دهد که چگونه چنین شرایطی بر عوامل خاصی از دفع در این شهر تأثیر می‌گذارد. متغیرهایی که به اقتصاد و امکانات رفاهی اشاره می‌کنند در یک عامل مشابه (به‌طور مثال فقدان خدمات و شرایط اقتصادی) مخلوط می‌شوند و این عامل مهم‌ترین فاکتور دفع است.^{۷۷}

۴.۴. مشکلات اجتماعی در مبدأ؛ پیش‌رانی برای مهاجرت

بخشی از مهاجران پیش‌ران‌های اجتماعی را عامل مهاجرت گفته‌اند؛ عواملی نظیر محیط اجتماعی ناسالم برای زندگی و بزرگ شدن فرزندان، اعتیاد فراوان، دزدی، خلاف و نزاع، و درنهایت امنیت بسیار پایین در سطح شهر. مطابق با ادبیات نظری، درحقیقت یکی از اثرات انقباض شهری، که خود می‌تواند به‌منزله پیش‌ران در چرخه علی و معلولی فرایند انقباض شهری قلمداد شود، تشدید مشکلات اجتماعی مانند بالا رفتن جرم و کاهش امنیت است.^{۷۸} تفاوت بزرگ بین شهرهای در حال رشد و رو به کاهش در میزان فقر آنها و شیوع مشکلات اجتماعی مانند جرم است، که جمعیت آنها اغلب در سایه فقر مهاجرت می‌کنند.

۴.۵. ایجاد ذهنیت منفی زندگی در مبدأ پس از مهاجرت

ذهنیت مهاجرین پس از تجربه مهاجرت می‌تواند در بازگشت یا عدم بازگشت آنها به شهر هرسین تأثیر داشته باشد و تشریح این ذهنیت می‌تواند موجب مهاجرت سایر بستگان از شهر هرسین شود. بعضی از مهاجران از محدود بودن هرسین صحبت کرده‌اند و بخش عمده این ذهنیت پس از تجربه محیط جدید است. میل به پیشرفت و آینده بهتر سبب شده که بسیاری از مهاجرین پس از تجربه مهاجرت، شهر مقصد را با شهر مبدأ (هرسین) مقایسه کنند و همین امر موجب ایجاد ذهنیت منفی

ازدواج از شهر خارج شده‌اند. نوع اول و دوم با اشتغال و کار رابطه مستقیمی دارد؛ به‌طور نمونه، برخی از افرادی که به‌صورت فصلی در تهران مشغول به کار بوده‌اند، پس از مدتی با مهاجرت فرزندانشان برای کار یا تحصیل، کل خانواده به آن شهر مهاجرت کرده‌اند.

۴.۳. کمبود امکانات در شهر مبدأ؛ پیش‌رانی برای مهاجرت

از عوامل مهم دیگری که منجر به مهاجرت شده کمبود کیفیت امکانات شهر هرسین بوده است. این امکانات اعم از زیرساخت‌های مختلف، مدارس، امکانات ورزشی، و ... است. با تطابق گفته‌های مصاحبه‌شوندگان و مسئولان می‌توان از اهمیت این مقوله بهره جست. مطابق گفته یکی از مسئولان پس از مهاجرت به دلیل بیکاری:

نوع دوم مهاجرت، مهاجرت آدم‌های باسواد و قشر اداری و کارمندی بانک ... اینها به‌خاطر رفاهیات زن و بچه‌هایشان و حتی خودشان به کرمانشاه مهاجرت کردند... بچه‌هایشان در کرمانشاه می‌توانند مدرسه‌های بهتری بروند، پارک‌های بهتری بروند، و یا آزادی عمل بهتری داشته باشند (مصاحبه شماره دو، ۲ تیر ۱۳۹۹).

نتایج مصاحبه‌ها در این بخش با یافته‌های هاس و همکاران و گاناپاتی در مورد تأثیر زیرساخت‌های فیزیکی ضعیف و نبود زیرساخت‌های اجتماعی و بهداشتی بر زوال جمعیتی تطابق دارد.^{۷۹} امکاناتی مانند مؤسسات آموزشی، بیمارستان، و دسترسی به حمل‌ونقل و موقعیت شهر می‌توانند شاخصه‌هایی برای تصمیم‌گیری مردم برای ماندن یا رفتن از شهر باشند. با تشخیص فاکتورهای کشش و فشار می‌توان گفت، قابلیت دسترسی، شرایط زندگی، امکانات تفریحی و محیطی، و کمبود خدمات به‌طور عمده توسط متغیرهای مرتبط با امکانات تشکیل می‌شوند. به‌طور نمونه در شهر مورا که دارای جمعیت

فقر فرهنگی در هرسین خیلی اذیتم می‌کنه. الان طرز فکر من فرق کرده و حتی وقتی حرف می‌زنم اونجا بهم می‌خندن و می‌گن فارس شدی و ... که من با این چیزاشون نمی‌تونم کنار بیام (مصاحبه شمارهٔ یازده، ۲۱ تیر ۱۳۹۹).

درحقیقت می‌توان گفت عامل فرهنگی و تغییرات به‌وجودآمده در مهاجرین (به‌خصوص جوانان) موجب عدم بازگشت آنها و ذهنیت منفی نسبت به شهر هرسین می‌شود.

۴.۶. بازگشت برخی مهاجران در صورت بهبود

شرایط

مهاجرت معکوس مهاجران یکی از مواردی بود که در مصاحبه‌ها به آن اشاره شده بود. یکی از مهاجرین می‌گوید: «اگر جای شغلی باشه، من آرزو دارم برگردم ولی به‌خاطر بچه‌هام واقعا نمی‌تونم برم» (مصاحبهٔ شمارهٔ بیست و یک، ۲۳ تیر ۱۳۹۹)، برخی از مصاحبه‌شوندگان (عمدتاً افراد سنین بالا)، نسبت به شهر دارای احساس تعلق و عمیقاً مایل به بازگشت به شهر هستند و آرزوی خود را برگشتن به شهر هرسین می‌دانند. اما اشتغال، وابستگی‌های خانوادگی، و ابراز نگرانی برای آیندهٔ فرزندانشان سبب شده که به شهر برنگردند. بسیاری از مصاحبه‌شوندگان نیز باوجوداینکه همهٔ خانواده در شهر مقصد اسکان یافته‌اند، اما هنوز خانه‌های خود را در هرسین نفروخته‌اند و این امر نیز نشان می‌دهد که امکان بازگشت به شهر را با ایجاد شرایط جدید و مطلوب دارند.

۴.۷. نقش مثبت اقوام و آشنایان در سهولت روند

مهاجرت

مشکلات مربوط به مهاجرت، اعم از یافتن کار و مسکن، در برخی موارد مانعی برای مهاجرت شده و حس ترس را در افراد نسبت به تجربهٔ مهاجرت پدید می‌آورد. نتایج مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که اقوام، آشنایان، و دوستان در شهرهای مقصد

نسبت به شهر گردد. یکی از مهاجرین که در کیش زندگی می‌کند، می‌گوید:

اینجا با هرسین قابل‌قیاس نیست. از نظر اقتصادی و درآمد و دید آدم متفاوت می‌شه. توی هرسین همه‌چیز محدوده، ولی وقتی از هرسین خارج می‌شی رشد می‌کنی و دیدت و فکرت وسیع‌تر می‌شه (مصاحبهٔ شمارهٔ هفت، ۱۱ تیر ۱۳۹۹).

تشریح این موضوع در میان بستگان موجب مهاجرت آنها نیز می‌شود و درحقیقت قیاس‌های بعد از مهاجرت و تشریح این امر موجب تشدید مهاجرت خواهد شد.

وجود شرایط نامطلوب اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی سبب شده که احساس دل‌زدگی در برخی از افراد مهاجر درک شود. این افراد در جواب به این سؤال که آیا قصد بازگشت دارید یا خیر با جملاتی نظیر «عمرماً به هرسین برگردم» (مصاحبهٔ شمارهٔ شش، ۷ تیر ۱۳۹۹)، «از هرسین بیزارم و مگر اقوام نزدیکی فوت شوند که برگردم» (مصاحبهٔ شمارهٔ شانزده، ۲۲ تیر ۱۳۹۹)، «هرگز بر نمی‌گردم» و ... را پاسخ داده‌اند. همهٔ این افراد جوانان متأهلی بوده‌اند که در شهرهای مقصد مشغول به کار هستند و به‌دنبال ساختن زندگی بهتر برای فرزندانشان هستند. یکی از آنها می‌گوید: «هیچ‌وقت بر نمی‌گردم چون نمی‌خوام بلایی که سر خودم اومد سر بچه‌هام بیاد» (مصاحبهٔ شمارهٔ سیزده، ۲۱ تیر ۱۳۹۹) و در ادامه از وضعیت اقتصادی، فقر، و بیکاری در هرسین سخن می‌گوید.

از سوی دیگر چند نفر (مهاجرین جوان) از «فقر فرهنگی» در هرسین یاد کردند. این عامل زمانی جدی‌تر و ملموس‌تر خواهد شد که شخص مهاجر مدت زیادی در شهر مقصد زندگی کند و تحت تأثیر محیط شهر جدید قرار بگیرد. با توجه به اینکه عمدهٔ مهاجرین به کلان‌شهرها مهاجرت کرده‌اند، ویژگی‌های موجود در کلان‌شهرها و شهرهای بزرگ موجب تغییر طرز تفکر، طرز رفتار، و حتی گاه طرز بیان و صحبت آنها شده است. یکی از مهاجرین بیان می‌کند:

– پیش‌ران‌های اجتماعی همچون بالا بودن میزان ناامنی و بزهکاری، اعتیاد، و سرقت.

این عوامل و پیش‌ران‌ها با یافته‌های دفتر اسکان سازمان ملل متحد در کشورهای در حال توسعه و همچنین ادبیات نظری پیشین مطابقت دارد. بنابر ادبیات انقباض شهری کشورهای غربی، عمدتاً یک پیش‌ران همچون صنعت‌زدایی یا حومه‌گرایی و ... در انقباض آنها نقش داشته است، اما با بررسی انقباض شهری در شهر هرسین مشخص شد که این پدیده دارای ماهیت چندوجهی و چندعاملی است و این عوامل می‌توانند همدیگر را تشدید کنند و منجر به انقباض بیشتر شهر هرسین گردند.

نتیجه‌گیری

انقباض شهری پدیده‌ای زمینه‌ای است که در آن پیش‌ران‌های هر نمونه امکان دارد از دیگری متفاوت باشد، بنابراین اثرات نیز گاه متفاوت است. پس برای هر نمونه باید در بستر آن مطالعه و استراتژی پیشنهاد داده شود. ماهیت چرخه‌ای این پدیده باعث شده که در فرایند آن اثرات گاه نقش پیش‌ران داشته و پهنه‌های جمعیتی روزبه‌روز با کاهش جمعیت همراه باشند. کاهش جمعیت خود می‌تواند اقتصاد را تحت تأثیر قرار دهد و همین امر دوباره شهرها را منقبض‌تر کند. بنابراین چرخه‌های مسئله‌ساز مذکور به‌صورت علت و معلولی عمل می‌کنند و این شهرها را به سمت افت کیفی و کمی می‌برند. به‌واسطه اهمیت این پدیده، اخیراً توجه زیادی در جامعه آکادمیک به آن جلب شده و مطالعات فراوانی در بسترهای مختلف روی پیش‌ران‌های این پدیده و اثرات آن صورت گرفته است. بیشتر این مطالعات در کشورهای جهان شمال صورت گرفته و متأسفانه تاکنون مطالعات کمی در کشورهای جهان جنوب رخ داده است و در ادبیات آکادمیک داخلی نیز جای خالی این موضوع احساس می‌گردد. در این پژوهش با بررسی جمعیتی شهرهای استان کرمانشاه نشان داده شد که پدیده انقباض شهری در سطوح

موجب سهولت تأمین مسکن و در برخی موارد در تأمین شغل شده است. دست‌فروش‌های مترو که عمدتاً جوانان هستند، خانه‌هایی اجاره کرده‌اند و مسکن اقوام و دوستان تازه‌وارد خود را تأمین و آنها را برای شغل راهنمایی می‌کنند. یا اقوامی که قبلاً به شهر مقصد مهاجرت کرده‌اند، برای یافتن خانه (خرید یا اجاره) به اقوام خود کمک می‌کنند. درحقیقت آشنایان و اقوام موجب سهولت دسترسی به کار و مسکن در شهر مقصد و در نتیجه سهولت روند مهاجرت شده‌اند.

۴.۸. خرید مسکن در هرسین به‌منزله خانه دوم

وجود حس تعلق و اقوام در شهر هرسین سبب شده که برخی از مهاجرین در مواقع خاص به شهر هرسین سفر کنند. مطابق نتایج حاصل شده از مصاحبه با مهاجرین و تطابق آن با مصاحبه‌ها با مسئولان،

امروزه خیلی از مهاجرینی که وضعیت مالی بهتر دارند، در هرسین خانه کرایه می‌کنند یا می‌خرند و چند ماه یک بار حدود ده یا بیست روز ساکن می‌شوند. به همین خاطر خانه خالی زیادی در هرسین وجود دارد (مصاحبه شماره دو، ۲ تیر ۱۳۹۹).

درحقیقت هرسین برای کسانی که توانایی خرید یا اجاره خانه را دارند کاربرد مسکن دوم را دارد و این امر به‌دلیل تعلقات خاطر یا اقوامی است که در شهر هرسین دارند.

به‌صورت کلی با تحلیل داده‌های کمی و کیفی می‌توان گفت که عوامل زیر در نقش مهم‌ترین پیش‌ران‌های انقباض شهری در سطح شهر هرسین بوده‌اند:

- پیش‌ران‌های اقتصادی مانند کمبود اشتغال، کمبود سرمایه‌گذار، کاهش تولید ناخالص داخلی، و فقر؛
- پیش‌ران‌های سیاسی همچون کمبود سرمایه‌گذاری و کمک‌های مالی به شهرهای در حال انقباض؛
- کمبود کیفی خدمات عمومی مانند مراکز آموزشی، فضاهای سبز، مراکز گردشگری و اقامتگاهی، و ...؛

مختلف شهرهای استان رخ داده است و در طول ادوار مختلف تعداد این شهرها بیشتر شده است. به طوری که جمعیت ۵ شهر

این استان در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ به شدت کاهش یافته که بیشترین انقباض مربوط به شهر هرسین با ۱۱/۶٪ است. درحقیقت پژوهش حاضر با هدف معرفی پدیده انقباض شهری، به مثابه یکی از موضوعات مهم که در کشورهای جهان جنوب و کشور ایران کمتر مورد توجه بوده است، صورت گرفته است. با بررسی نمونه موردی نشان داده شد که این موضوع می‌تواند یکی از موضوعات مهم آکادمیک در ادبیات شهرسازی داخلی باشد. به دنبال کشف پیش‌ران‌های مربوط به انقباض شهری در شهر هرسین، با استفاده از بررسی و تحلیل محتوای مصاحبه‌ها، مواردی استخراج شده است: مهاجرت پدیده‌ای چندبعدی است که عوامل، اثرات، و انواع مختلفی دارد. عوامل مهاجرت، مطابق نتایج مصاحبه‌ها، کمبود اشتغال، کمبود امکانات و خدمات، و عوامل اجتماعی است. از میان عوامل نامبرده مهم‌ترین و پرتکرارترین مربوط به اشتغال است که سبب مهاجرت‌های فصلی و دائمی شده است. با بررسی کمی داده‌های اقتصادی مربوط به نقاط شهری استان کرمانشاه نیز این عامل، به مثابه یکی از پیش‌ران‌های انقباض شهری، با تغییرات جمعیتی در سطح استان همبسته قلمداد می‌شود. از طرفی، برخی از افراد، به دلیل کمبود امکانات و خدمات مختلف، از شهر هرسین مهاجرت کرده‌اند که مهم‌ترین دغدغه آنها آینده فرزندان و نسل‌های بعدیشان است. امنیت پایین، دزدی، نزاع، اعتیاد، و ... نیز از ابعاد اجتماعی هستند که عامل و تشدیدکننده مهاجرت هستند.

از سوی دیگر، عوامل دیگری مانع مهاجرت معکوس آنها شده است. درحقیقت، در دو سطح بیرونی و درونی، عواملی که مانع بازگشت مهاجران به شهر هرسین می‌شوند استخراج شده‌اند. علی‌رغم میل برخی از مهاجران برای بازگشت به شهر، به دلیل تعلقات مختلف، شرایط مطلوب شهر مقصد یک عامل بیرونی منجر به عدم بازگشت آنها شده است. از طرفی، در برخی از جوانان دلیل عدم بازگشت به شهر وجود حس

سیاست‌ها POLISY	راهبردها STRATEGY	اهداف خرد OBJECTIVE	هدف کلان GOAL
<ul style="list-style-type: none"> - مسکن متنوع برای همه اقشار - خدمات‌رسانی مناسب به مناطق کم‌بهره - توجه به سرانه‌های کاربری‌های شهری و ایجاد تعادل در پراکنش آنها در سطح شهر 	<ul style="list-style-type: none"> جلوگیری از ایجاد فاصله طبقاتی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از انقباض بیشتر - افزایش رقابت‌های مکانی - ارتقای سطح کیفیت زندگی - کاهش ناعدالتی شهری در هرسین - ارتقای کمی و کیفی زیرساخت‌های محلات با اولویت بالا 	<ul style="list-style-type: none"> پاسخ مناسب به پدیده انقباض شهری در هرسین
<ul style="list-style-type: none"> ارائه تخفیفات و وام‌های کم‌بهره برای نوسازی و بازسازی بافت‌های فرسوده 	<ul style="list-style-type: none"> نوسازی و بازسازی بافت‌های تاریخی و فرسوده 		
<ul style="list-style-type: none"> - کارآفرینی و ایجاد اشتغال - تنوع اشتغال در جهت جذب اقشار مختلف 	<ul style="list-style-type: none"> ارتقای سطح اقتصادی شهر و شهروندان 		
<ul style="list-style-type: none"> - معافیت‌های مالیاتی برای شرکت‌های سرمایه‌گذاری - مشارکت با بخش‌های خصوصی در جهت جذب سرمایه - استفاده از روش‌های مشارکتی مناسب مانند روش BOT 	<ul style="list-style-type: none"> افزایش سرمایه‌گذاری و جذب سرمایه‌گذار 		
<ul style="list-style-type: none"> - تمرکز بر بافت‌های فرسوده و اولویت‌دار در مسئله امنیت - ارتقای سطح روشنایی معابر و کوچه‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> ارتقای سطح امنیت در شهر 		
<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از رشد فیزیکی شهر - توجه به زمین‌های مستعد سرمایه‌گذاری در درون شهر - توجه به امر نوسازی بافت‌های داخلی 	<ul style="list-style-type: none"> راهبردهای توسعه درون‌زا 		
<ul style="list-style-type: none"> - جلسات مردمی با شهردار و فرماندار - عرضه گزارش‌های دوره‌ای از عملکرد شهرداری 	<ul style="list-style-type: none"> ارتقای شفافیت و سطح اعتماد 		
<ul style="list-style-type: none"> - عرضه مشوق برای استفاده حداکثری از نیروهای بومی در صنایع و مشاغل - استفاده از سرمایه‌های انسانی 	<ul style="list-style-type: none"> استفاده از ظرفیت‌های موجود 		
<ul style="list-style-type: none"> - فرهنگ‌سازی در خصوص برخورد با گردشگران - بازاریابی اینترنتی - سامان‌دهی فضاهای همگانی و استفاده از ظرفیت‌های طبیعی و تاریخی در جهت جذب گردشگر - ایجاد مراکز پذیرایی و ارتقای بخش هتل‌داری 	<ul style="list-style-type: none"> ارتقای بخش گردشگری 		
<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از سیستم‌های حمل‌ونقل عمومی - توجه به ارتقای کیفی خدمات به جای کمیت‌نگری - بهبود دسترسی به خدمات شهری - بهبود کیفی خدمات و زیرساخت‌ها از جمله مدارس، فضاهای سبز و پارک‌ها، ورزشگاه‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> ارتقای سطح خدمات و امکانات 		
<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از فضای مجازی در جهت فرهنگ‌سازی و فرهنگ شهروندی 	<ul style="list-style-type: none"> توجه به مقوله فرهنگ‌سازی و فرهنگ شهروندی 		

از رسانه‌ها در جهت ارتقای مسائل فرهنگی مانند آموزش نقش شهروند در شهر و نحوه تعاملات آنها با یکدیگر و با شهر می‌تواند از راهکارهای مربوط به ابعاد اجتماعی باشد.

بررسی داده‌های کمی در مورد پیش‌ران‌های سیاسی می‌تواند بیانگر همبستگی میان پدیده انقباض شهری و این پیش‌ران باشد. درحقیقت تصمیمات سیاسی کلان می‌تواند بر روی انقباض شهری و کاهش این روند در شهرهای کشور ایران تأثیر داشته باشد. درحالی‌که انقباض شهری، به دلیل افت اقتصادی، نیازمند توجه ویژه‌ای از سوی حکومت هستند، تخصیص بودجه‌های دولتی در جهت افزایش شغل، جذابیت شهر، و ارتقای خدمات عمومی می‌تواند راهگشا باشد. در ادامه و در قالب جدول GOSP (جدول ۵) به ارائه اهداف کلان، اهداف خرد، راهبردها، و سیاست‌ها پرداخته شده است.

در انتها پیشنهاد می‌گردد که در مطالعات و پژوهش‌های آتی در این باب، علاوه بر دلایل جهانی و کلی، دلایل زمینه‌ای این پدیده را نیز در نظر بگیرند. از طرفی، با توجه به ماهیت بسیار پیچیده این پدیده، بهتر است به سمت تحلیل‌های ترکیبی کمی و کیفی در لایه‌ها و سطوح مختلف برای کشف عوامل و بیان راهکارها روی آورده شود.

دل‌زدگی نسبت به آن است. این پدیده در دو بعد عینی و ذهنی قابل‌بررسی است. در بعد عینی، عواملی نظیر اشتغال و کمبود امکانات و ... دخیل بوده و اما در بعد ذهنی برخی از محدودیت‌ها، برخی عوامل اجتماعی (نظیر حس ناامنی، حس ترس، حس فقر)، شرایط بد زندگی در هرسین، مقایسه با شهرهای مقصد، و ... سبب بروز ذهنیت منفی و گاه حس دل‌زدگی و بی‌زاری نسبت به شهر شده است، که بروز و تشریح این ذهنیت منفی می‌تواند منجر به مهاجرت‌های قومی گردد. به‌طورکلی بررسی مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که کمبود و نبود اشتغال و فقدان تنوع آن مهم‌ترین دلیل مهاجرت است، بنابراین ایجاد اشتغال و استفاده از نیروهای بومی در بنگاه‌های اقتصادی، از سویی، ممکن است منجر به عدم مهاجرت ساکنان شهر هرسین شود و از جنبه دیگر، ارتقای سطح امکانات و خدمات اعم از امکانات آموزشی، ورزشی، تفریحی، و ... نیز می‌تواند در این فرایند و کاهش سرعت چرخه انقباض تأثیر بسزایی داشته باشد.

عوامل اجتماعی نیز در کنار عوامل اقتصادی و کالبدی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار هستند. عواملی مانند تأمین امنیت در سطح شهر هرسین و بالا بردن سواد و استفاده درست

منابع و مأخذ

- برپایه (گراند تئوری)، تهران: آگاه، ۱۳۹۵.
- Aalbers, M.B. & M. Bernt. "The Political Economy of Managing Decline and Rightsizing". In *Urban Geography*, 40(2) (2019), pp. 165-173.
- Audirac, I. "Shrinking Cities: An Unfit Term for American Urban Policy?". In *Cities*, 75 (May 2018), pp. 12-19.
- Bernt, M. "Partnerships for Demolition: The Governance of Urban Renewal in East Germany's Shrinking Cities". In *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(3) (2009), pp. 754-769.
- Braun, V. & V. Clarke. "Using Thematic Analysis in Psychology". In *Qualitative Research in Psychology*, 3(2) (2006), pp. 77-101.
- Coppola, A. "Projects of Becoming in a Right-sizing Shrinking City". In *Urban Geography*, 40(2) (2019), pp. 237-256.
- Cunningham-Sabot, E. & S. Fol. "Shrinking Cities in France and Great Britain: A Silent Process". In *The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*, 2009, pp. 17-28.
- Ganapati, S. "The Paradox of Shrinking Cities in India". In *Shrinking Cities*, Routledge, 2014, pp. 169-181.
- Großmann, K. & M. Bontje & A. Haase & V. Mykhnenko. "Shrinking Cities: Notes for the further Research Agenda". In *Cities*, 35 (2013), pp. 221-225.
- Guimaraes, M.H. & L.C. Nunes & A.P. Barreira & T. Panagopoulos. "What Makes People Stay in or Leave

Shrinking Cities? An Empirical Study from Portugal". In *New Economics Papers*, 2015.

Guimarães, M.H. & L.C. Nunes & A.P. Barreira & T. Panagopoulos. "What Makes People Stay in or Leave Shrinking Cities? An Empirical Study from Portugal". In *European Planning Studies*, 24(9) (2016), pp. 1684-1708.

Haase, A. & D. Rink & K. Grossmann & M. Bernt & V. Mykhnenko. "Conceptualizing Urban Shrinkage". In *Environment and Planning A*, 46(7) (2014), pp. 1519-1534.

Hartt, M. "How Cities Shrink: Complex Pathways to Population Decline". In *Cities*, 75 (2018), pp. 38-49.

Hollander, J.B. & J. Németh. "The Bounds of Smart Decline: A Foundational Theory for Planning Shrinking Cities". In *Housing Policy Debate*, 21(3) (2011), pp. 349-367.

Hollander, J.B. & K. Pallagst & T. Schwarz & F.J. Popper. "Planning Shrinking Cities". In *Progress in Planning*, 72(4), pp. 223-232.

Khavarian-Garmsir, A.R. & A. Pourahmad & H. Hataminejad & R. Farhoodi. "Climate Change and Environmental Degradation and the Drivers of Migration in the Context of Shrinking Cities: A Case Study of Khuzestan Province, Iran". In *Sustainable Cities and Society*, 47 (2019), 101480.

Long, Y. & S. Gao. "Shrinking Cities in China: The Overall Profile and Paradox in Planning". In *Shrinking Cities in China: The Other Facet of Urbanization*, Y. Long, and S. Gao, eds., Springer Singapore, 2019, pp. 3-21.

Long, Y. & S. Gao. *Shrinking Cities in China: the other Facet of Urbanization*, Springer, 2019.

Manville, M. & D. Kuhlmann, "The Social and Fiscal Consequences of Urban Decline: Evidence from Large American Cities, 1980-2010". In *UIC Urban Planning & Public Affairs*, Vol. 54, Issue 2, 2018.

Martinez-Fernandez, C. & I. Audirac & S. Fol & E. Cunningham-Sabot. "Shrinking Cities: Urban Challenges of Globalization". In *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(2) (2012), pp. 213-225.

Nefs, M. & S. Alves & I. Zasada & D. Haase. "Shrinking Cities as Retirement Cities? Opportunities for Shrinking Cities as Green Living Environments for Older Individuals". In *Environment and Planning A*, 45(6) (2013), pp. 1455-1473.

Pallagst, K.M. "Shrinking Cities in the United States of America". In *The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*, Los Angeles (University of California), 2009, pp. 81-88.

_____. "Shrinking Cities: Planning Challenges from an International Perspective". In *Cities Growing Smaller*, 2008.

Reis, J.P. & E.A. Silva & P. Pinho. "Spatial Metrics to Study Urban Patterns in Growing and Shrinking Cities". In *Urban Geography*, 37(2) (2016), pp. 246-271.

SCI 1996. "Census of Iran_1996". S. C. o. Iran, ed.Tehran.

SCI 2006. "Census of Iran_2006". S. C. o. Iran, ed.Tehran.

SCI 2011. "Census of Iran_2011". S. C. o. Iran, ed.Tehran.

SCI 2016. "Census of Iran_2016". S. C. o. Iran, ed.Tehran.

Speziale, H.S. & H.J. Streubert & D.R. Carpenter. *Qualitative Research in Nursing: Advancing the Humanistic Imperative*. Lippincott Williams & Wilkins, 2011.

Stansel, D. "Why Some Cities Are Growing and others Shrinking". In *Cato J.*, 31 (2011), p. 285.

Tadbir Shahr. "Comprehensive Plan of the City of Harsin". In *Tadbir Shahr Engineering Consultant*, Tehran, 2019.

United Nations Human Settlements Programme, & Un-Habitat. *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*. Routledge, 2008.

Wang, J. & Z. Yang & X. Qian. "Driving Factors of Urban Shrinkage: Examining the Role of Local Industrial Diversity". In *Cities*, 99 (2020), 102646.

Yang, Z. & M. Dunford. "City Shrinkage in China: Scalar Processes of Urban and Hukou Population Losses". In *Regional Studies*, 52(8) (2018), pp. 1111-1121.

■ The Phenomenon of Urban Shrinkage, ANeglected Concept in the Domestic Theoretical Literature; the Case of Harsin Town

Mohammad Reza Gholami Gohareh

M.Sc. School of Urban Planning, College of Fine Arts, University of Tehran

Cities are dynamic systems that grow or decline under different factors. Urban shrinkage is one of the new phenomena in urban literature that was considered in the first decade of the 21st century. In fact, this concept represents a kind of urban decline that is affected by population decline, economy, environment, and other urban dimensions. The multidimensional and causal nature of this phenomenon has led to it appearing in the form of vicious cycles causing death in affected cities over time. Many factors from global to local levels can create or intensify this, including globalisation, competition, deindustrialisation, suburbanisation, and political decline.

Numerous studies and researches have in developed countries have measured the causes and effects of this phenomenon, but despite the importance of this concept, very little has been done in developing countries so far. This study aims to introduce urban shrinkage as one of the important issues largely neglected in the global south, and to investigate the drivers of urban shrinkage in the small-size town of Harsin. The research method is quantitative and qualitative, so that on the one hand, by examining the relevant statistics, the amount of population changes in different periods has been calculated, whilst on the other hand, by a content analysis of interviews with immigrants allows for the themes related to urban shrinkage, and thereby the drivers of this phenomenon to be extracted.

Examining the population studies of Kermanshah province, the research shows that in the cities of this province, five cities have lost population between 2012 to 2017, with Harsin ranking highest with 11.6%. The content analysis of interviews shows that the most important drivers of Harsin urban shrinkage are to do with employment, lack of amenities, and socio-political problems.

Keywords: Urban shrinkage, Urban migration, Shrinkage in small towns, Qualitative content analysis, Theme analysis, Harsin.